

İSLAM SONRASI TÜRK DÜŞÜNCESİNİN MİMARLARINDAN MÂTÜRİDÎ VE YÛSUF HAS HÂCİB’TE AKLIN KONUMU

THE POSITION OF REASON IN MÂTÜRİDÎ AND YÛSUF HAS KHÂJIB, THE ARCHITECTS OF POST-ISLAMIC TURKISH THOUGHT

NAİL KARAGÖZ*

Sorumlu Yazar

KHAIİTMİRZA SOTVOLDİEV**

SULTANBEK TAŞMATOV***

Öz

Türklerin İslam’ı kabulünden sonra Türk düşüncesi İslam’ın sunduğu değerlerin etkisiyle gelişmiş ve bu etkiyle pek çok düşünür yetişmiştir. 9-10. yüzyıllarda Semerkant’ta yaşamış olan Mâtürîdî ile 11. yüzyılda Balasagun’da yaşayıp eserini Kaşgar’da tamamlayan Yûsuf Has Hâcib bunlardan yalnızca ikisidir. Her iki düşünür de eserlerinde sağduyunun, makulün, iyiliğin savunucusu olmuşlar, başkalarına da bu değerleri tavsiye etmişlerdir. Bu bağlamda düşünürlerin akıl kavramına yaklaşımları makalenin temel konusunu oluşturmaktadır. Makale akıl kavramıyla sınırlı tutulmuş, düşünürlerin akıl kavramına çeşitli açılardan yaklaşımları ele alınarak bu yaklaşımların benzer yönlerinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Makalenin hazırlanmasında daha çok döküman taraması yöntemine başvurulmuş; elde edilen bulgular, metin analizi, sınıflandırma, karşılaştırma, yorumlama yoluyla değerlendirilmiştir. Sonuçta, belli başlıklar altında toplanan Mâtürîdî ve Yûsuf Has Hâcib’in akılla ilgili yaklaşımlarının büyük oranda benzerlik gösterdiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, Mâtürîdî, Yûsuf Has Hâcib, Türk Kültürü, Akıl.

Abstract

After the acceptance of Islam by the Turks, Turkish thought developed under the influence of the values offered by Islam and many original thinkers were raised under this influence. Mâtürîdî, who lived in Samarkand in the 9th-10th centuries, and Yûsuf Has Khâjib, who lived in Balasagun in the 11th century and completed his work in Kashgar, are only two of them. Both original thinkers were the defenders of common sense, reasonableness and goodness in their works and recommended these values to others. In this context, the authors’ approaches to the concept of reason constitute the main subject of this article. The article is limited to the concept of reason, and it is aimed to reveal the similar aspects of these approaches by discussing the authors’ approaches to the concept of reason from various perspectives. In the preparation

Araştırma Makalesi / Künye: KARAGÖZ, Nail, SOTVOLDİEV, Khaiitmirza, TAŞMATOV, Sultanbek. “İslam Sonrası Türk Düşüncesinin Mimarlarından Mâtürîdî ve Yûsuf Has Hâcib’te Aklın Konumu”. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 116 (Aralık 2025), s. 365-383.

* Prof. Dr., KTMÜ İlahiyat Fakültesi (Görevli), Kırşehir Ahi Evran Ü. İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Kelam Anabilim Dalı, E-mail: nail.karagoz@manas.edu.kg-nailkaragoz@ahievran.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6409-6513.

** Dr. KTMÜ İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı, E-mail: khaiitmirza.sotvoldiev@manas.edu.kg, ORCID: 0000-0002-7277-5353.

*** Doktora Öğrencisi, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, E-mail: tashmatovsultanbek@gmail.com, ORCID: 0009-0001-9630-0803

of the article, the method of document scanning was mostly used; the findings obtained were evaluated through textual analysis, classification, comparison, and interpretation. As a result, it is seen that Mâtürîdî and Yûsuf Has Khâjib's approaches to reason, which are gathered under certain headings, are largely similar.

Key Words: Theology, Mâtürîdî, Yûsuf Has Khâjib, Turkish Thought, Reason.

Giriş

İslâm'ın ilk muhatapları olan sahabe neslinden itibaren insanlar, onun emirlerini anlamak ve uygulamak için çaba sarfetmişler, çeşitli yollara başvurmışlardır. Bu anlama çabalarını vahiy merkezli ve akıl merkezli olarak başlıca iki gruba indirgemek mümkündür. Vahyin kesin ve değişmez emir ve yasaklarını metinde arayan ve bu anlamda akla ancak dolaylı bir rol biçen ashâb-ı hadisînin yaklaşımı, vahiy merkezli bir anlama biçimi olarak görülebilir. Diğer yandan vahyi esas almakla birlikte metnin olduğu zaman ve mekânı dikkata alarak, esas itibarıyla metnin taşıdığı manaya odaklanma şeklinde bir metod geliştiren ashâb-ı rey ise diğer grubu teşkil etmektedir. Şüphesiz her iki grubun da çok önemli temsilcileri olmuştur. Ancak özellikle Ebû Hanîfe'nin çizgisini takip eden, Sünnî gelenek içerisinde akla en fazla yer verenlerden biri olarak tanınan Mâtürîdî'yi burada ayrıca zikretmek gerekmektedir. O, akli merkeze alarak insan odaklı düşünen ve bunu yaparken de Kur'an'ın anlaşılmasında onu birincil kaynak olarak kullanan önemli şahsiyetlerden biridir. Mâtürîdî, ayetleri yorumlarken elde edilen bilgilerin doğruluğunu öncelikle aklın süzgecinden geçirme yöntemini benimsemiştir. Ebu Hanife'nin düşünce sistemini derinleştirerek yapılandıran Mâtürîdî, düşünme biçimi, metodolojik tutumu ve görüşleriyle hem kendi dönemi hem de sonraki nesiller için önemli bir örnek teşkil etmiştir.

Her ne kadar zaman içerisinde Mâtürîdî'nin adı doğrudan anılmamış olsa da birçok âlimin onun fikirlerinden faydalandığı açıktır. Bununla birlikte tarihsel süreçte belirli dönemlerde onun düşüncelerinin göz ardı edilişi, ya da eserlerinin ihmal edilişi dikkat çekici ve üzücü bir gerçekliktir. Ancak yaşadığı coğrafyanın toplumsal özelliklerini taşıması ve halkla benzer bir düşünce zeminini paylaşması bakımından, müslümanların onun eserlerini okuyup anlamaları ve özellikle Kur'an'a dair görüşlerini öğrenmeleri büyük önem taşımaktadır. Her ne kadar düşünceleri zaman zaman göz ardı edilmiş ve engellenmeye çalışılmışsa da onun fikirlerinin temelini oluşturan çevresel, kültürel ve örfî unsurların, aynı coğrafyada yetişen ilim insanlarının görüşlerine yansımış olması mümkündür. Bunun yanı sıra Mâtürîdî'nin içinde bulunduğu ilim havzasından etkilenen âlimlerin, onun görüşlerine eserlerinde yer vererek sonraki nesiller üzerinde etkili olmasını sağladıkları da söylenebilir.

Karahanlılar döneminde Türk-İslam medeniyetinin gelişim sürecinde yaşamış olan Balasagunlu Yûsuf Has Hâcib, Farabî, İbn Sînâ ve Birûnî gibi büyük Türk filozoflarından etkilenmiş, yetiştiği coğrafyanın ilmî ve felsefî birikiminden faydalanarak (İnan, 1998, 39), gündelik kaygıların ötesinde ve yaşadığı çevrenin çok üzerinde bir entelektüel düzeye ulaşmıştır (Çakan, 2017, 46). O, mensubu olduğu kültürel çevrenin bir ürünü olarak düşünce ve tasvirlerini bu muhitin dil ve anlayışıyla ifade etme gerekliliği duymuştur. Bu doğrultuda, eserinde dönemin üslup ve anlatım biçimlerine uygun bir şekilde, çağının fikrî mirasından yararlanarak kendi düşüncelerini ortaya koymuştur.

Bu çalışmanın amacı, Mâtürîdî'den yaklaşık 150 yıl sonra yaşamış olan Yûsuf Has Hâcib'in *Kutadgu Bilig* adlı eserinde Mâtürîdî'nin görüşlerinin izlerinin bulunup bulunmadığını ortaya koymaktır. Kapsamının daraltılması amacıyla araştırma, özellikle akıl ve onunla ilgili kavramlar çerçevesinde sınırlandırılarak yürütülmüştür.

Çünkü Mâtürîdî'nin bilgi teorisinde akıl ve onun ürettiği bilgi merkezî bir konumda yer almakta, akıl temel ilke olarak öne çıkmakta, diğer edinimler ise aklın rehberliğinde anlam kazanmaktadır. Bu doğrultuda Yûsuf Has Hâcib'in eserinde de benzer bir kavramsal hassasiyetin izlerine rastlamak mümkündür.

Mâtürîdî düşüncesinde akıl kavramı üzerine günümüze kadar pek çok kitap ve makale kaleme alınmıştır. Bu kapsamda dikkat çeken bazı eserler arasında Hülya Alper'in "*İmam Mâtürîdî'de Akıl-Vahiy İlişkisi*" (Alper, 2009), Ramazan Biçer'in "*Akıl ve İrade Kapısı: İmam Mâtürîdî*" (Biçer, 2018), Hasan Tanrıverdi'nin "*Mâtürîdî, Kadı Abdülcebbar ve İbn Rüşd'de Akıl-Vahiy İlişkisi*" (Tanrıverdi, 2023) ve Nail Karagöz'ün "*Mâtürîdî Akılcılığı*" (Karagöz, 2024) adlı çalışmaları yer almaktadır. Ayrıca çeşitli akademik dergilerde bu konulara dair çok sayıda makale yayımlanmıştır. Oysaki Yûsuf Has Hâcib'in eserlerinde akıl kavramına ilişkin, bu konuya özgü müstakil bir kitap kaleme alındığı hususunda bir bilgi elimizde yoktur. Ancak konuyla ilgili çeşitli akademik araştırmalar ve inceleme yazıları mevcuttur. Bunlara Abdullah Yıldız'ın "*Kutadgu Bilig'de Akıl ve İlişkili Kavramlar Üzerine Bir Araştırma; Tıp Tarihi Açısından*" (Yılmaz, 2019), Sadi Gedik'in "*Kutadgu Bilig'de Akla Dair Etkili Bir Anlatım Yolu Olarak Somutlaştırma*" (Gedik, 2020) ve Resul Özavşar'ın "*Kutadgu Bilig'de Akıl İlgili Kavramsal Metaforalar*" (Özavşar, 2021) gibi çalışmaları örnek verilebilir.

Bu çalışmalarda Mâtürîdî ve Yûsuf Has Hâcib'in akılla ilgili değerlendirmeleri yer alsa da ikisinin karşılaştırılması veya Mâtürîdî'nin Yûsuf Has Hâcib'e muhtemel etkisi ele alınmamıştır. Her iki düşünürün akla yaklaşımını ve akla biçtikleri konumu karşılaştırmalı olarak ele alması bakımından makalemizin Türk kültürüne önemli bir katkı sağlayacağı umulmaktadır. Böylece İslam sonrası Türk kültürünün ve düşünme biçiminin oluşmasında önemli izler bırakan bu değerli iki şahsiyetin akıl merkezinde yaklaşımlarındaki benzerlikler ortaya konmaya çalışılmıştır.

Yûsuf Has Hâcib'in akılla ilgili görüşlerindeki Mâtürîdî'nin muhtemel etkileri değerlendirildiğinde bazı hususların öne çıktığı görülmektedir. Öncelikle her iki düşünür de akli insan tabiatının bir parçası ve sorumluluğun kaynağı olarak görmekte ve aklın insana sağladığı üstünlüklere vurgu yapmaktadırlar. Akılların birleşmesiyle oluşan istişareye değinmekte ve onun denge unsuru oluşuna dikkat çekmektedirler. Aklın yaşa bağlı bir gelişim gösterdiğini, onu kullananın Allah'ın ve ahiretin varlığını kavrayabileceğini hatırlatmaktadırlar.

1. Akıl İnsan Tabiatının Bir Parçasıdır

Akıl insanı diğer varlıklardan ayıran en önemli unsurlardandır. Bu bakımdan Kur'an'ın birçok ayetinde akli kullanmanın öneminden bahsedilmiştir. Kur'an'ın akla yaptığı bu vurgu, İslam âlimlerinin dikkatinden kaçmamış olsa gerek ki İslam'ın ilk yıllarından itibaren akli konu edinen müstakil eserler yazılmış, kimi eserlerde de ruhla, nefisle, sorumlulukla, iradeyle vs. ilişkisi tartışılmıştır.

Yazdığı eserlerde Sünni gelenek içinde akla en çok vurgu yapan ve her fırsatta akli gündeme getiren âlimlerden biri de Mâtürîdî'dir. Mâtürîdî, akli bu alemin bir parçası olarak görür. Onun anlayışında âlem hikmetten yoksun bir temel üzerine kurulmamıştır. Amaçsız ve isabetsiz yaratılmamıştır (Mâtürîdî, 2003, 5; 2002, 4). Bu bağlamda Mâtürîdî, akli bu alemin bir parçası gördüğü için onun yaratılmasını da bir amaca yönelik olarak değerlendirir. Akıl iyiyi kötüyü, övülmesi gerekenle yerilmesi gerekeni fark eden bir araç konumundadır (Mâtürîdî, 2005, 5/368-369; 2020, 5/396-397).

Allah, nimetlerden canlarının ve gönüllerinin istediği gibi faydalanması için kullarına bir tabiat bahşetmiştir. Buna karşılık onlara tabiatlarının istemediği zekât türünden sorumluluklar da yüklemiştir (Mâtürîdî, 2005, 4/315, 2020, 4/322). Her ne kadar insan tabiatı Allah'ın bazı emirlerini yerine getirmek istemese de eğitilebilme özelliği taşıdığı için zamanla onda bunları yapmaya karşı bir istek uyanabilir. Mâtürîdî eğitim sürecinin de ancak akılla gerçekleşebileceğini söylemektedir. Zira akıl şu ana göre hareket eden insan fitratının aksine olayların sonucuna göre hareket eder (Karagöz, 2024, 77-78). Allah akıl yeteneğini yarattıklarından sadece insana bahşetmiştir. Bundan dolayı da insan Allah'a hamd ve şükretmelidir. Mâtürîdî'ye göre beşer türünü en değerli yapan da akıl yetisidir (Mâtürîdî, 2005, 2/23; 2020, 2/35-36).

Yûsuf Has Hâcib, Karahanlı hükümdarlarından Tavgaç Buğra Han'a takdim ettiği *Kutadgu Bilig*'de hükümdara öğütler sunmuş, aklını kullanan insanların ondan istifade etmesi isteğini ortaya koymuştur (Kalberdiev, 2013, 24). O da Mâtürîdî gibi akla çeşitli açılardan eserinde yer vermiş ve her vesilede akla vurgu yapmıştır. Yûsuf Has Hâcib *Kutadgu Bilig*'de aklın yapısıyla ilgili şöyle demektedir:

Allah insanı yarattı, seçip yükseltti,

Ona bilgi, erdem, akıl ve anlayış verdi (Yûsuf Has Hâcib, 2019, 43).

Allah'ın insana bilgi, erdem ve anlayış yanında akılı da verdiğini vurgulayan Yûsuf Has Hâcib, aklın alemin bir parçası olarak insan fitratına yerleştirilmiş olduğunu söyleyen Mâtürîdî ile hemfikir durumdadır.

Yûsuf Has Hâcib şöyle der:

Kişi öğrenir ve artırır bilgisini,

Nice öğrenip anlasa, olmaz akıllı.

Bu akıl olgusu Allah'tan gelir,

Doğuştan gelirse belli olur (Yûsuf Has Hâcib, 2019, 166).

Buna göre insan, bilgiye çeşitli kaynaklardan ulaşabilir, onu okuyabilir ve anlayabilir. Ancak bu süreçler, tek başına bireyin akıllı olduğunu kanıtlamaz. Diğer taraftan öğrenme, bilgi edinme ve anlama gibi bilişsel faaliyetler, akıl ile bütünleşmediği zaman derinlik ve anlam kazanamaz. Söz konusu üç unsur, yalnızca aklın rehberliğiyle değer kazanır, aksi hâlde bunlar yüzeysel birer işlem olmaktan öteye geçemez. Bu bağlamda akıl, öğrenme sürecinin yapılandırıcısı ve anlamın kaynağı olarak merkezi bir işlev üstlenir.

Başka bir yerde Yûsuf Has Hâcib;

İnsan kendi yaradılışını dengelemek için akıllı olmalı,

Uygun olan neyse onu yemeli (Yûsuf Has Hâcib, 2019, 365)

demektedir. Hâcib, insanın hem fizikî hem de manevî varlığını dengede tutabilmesi için aklın rehberliğine ihtiyacı olduğunu belirtir. Akıl, bireyin duygularını ve arzularını kontrol altına alabilmesini mümkün kılar. Böylece insan, tabiatına uygun ve kendisine fayda sağlayacak unsurlarla beslenme bilincine ulaşır. Bu denge yalnızca dünyevî değil, aynı zamanda uhrevî mutluluğun da kapılarını aralar. Dolayısıyla akıl, bireyin

hem dünya hem de ahiret saadetini elde etmesinde temel bir rol üstlenir.

Eserinin başka bir dizisinde ise;

Akıl böyle ayırt eder insanları,

Karanlık evdir kişinin bedeni.

Akıl, meşale gibi aydınlatır onu,

Akıldan gelir bak her türlü iyilik,

Bilgiyle büyür er, bulur seçkinlik (Yûsuf Has Hâcib, 2019, 167)

demektedir. Buna göre insanın tabiatı ve iç dünyası, başkaları için çoğunlukla bir sır niteliğindedir. Kapalı, bilinmez ve kolaylıkla tanınamazdır. Ancak bu karmaşık yapı akıl yoluyla anlaşılabilir ve çözümlenebilir. Bu açıdan akıl insanın hem bireysel hem toplumsal yönlerini açığa çıkaran ve aydınlatan temel unsurdur. Söz konusu açıklık ve anlaşılabilirlik ise bilginin akıl yoluyla yoğurulması durumunda karanlığın daha belirgin hal almasını sağlamaktadır.

İnsanın fitratında var olan nefis ve akıl onu yönlendiren soyut unsurlardandır. Bunlar kimi zaman uyumla hareket eder kimi zaman ise insanı farklı yönlere çekerler. İnsan aklı sayesinde sorumlu tutulmakta ve akıbeti aklının verdiği kararlarla belli olmaktadır. Çünkü o kötülükleri terk etmekle sınanmakta, güzel ve süslü şeyleri tercih etmesinden sorumlu tutulmaktadır. Herhangi bir şekilde nefsi ile aklı karşı karşıya geldiğinde de aklının vereceği karar geçerli olmaktadır (Mâtürîdî, 2005, 2/257; 2020, 2/288).

Mâtürîdî'ye göre insanda nefsin varlığı, aklın işlevini zorlaştıran unsurlardan biridir. Allah'ın emirlerinde sürekli olarak nefsin arzularına uymama çağrısı yapması, bu nedenle anlamlıdır. Zira insan, yalnızca akılla değil, aynı zamanda nefisle birlikte yaratılmıştır. Nefis, lezzetlere ve geçici arzulara yönelme eğiliminde olup, bu eğilim kimi zaman insanın doğru olanı tercih etmesini zorlaştırmaktadır. Mâtürîdî, insanın bu iç çatışmadan kurtulabilmesi için aklını kullanarak nefsin terbiye etmesi gerektiğini savunur. Ona göre Allah insanı hem iyiliğe hem kötülüğe meyilli bir fitratta yaratmıştır. Bu bağlamda insan, bazı şeylerden doğal olarak hoşlanmazken, bazı şeylere karşı ise eğilim göstermektedir. Ancak bu fitrî eğilimlere rağmen insan, aklını kullanmak suretiyle doğru yolu bulabilir (Karagöz, 2024, 86-87).

Nefis ve akıl ikileminde kalan insan için benzer bir yolu salık veren Yûsuf Has Hâcib şöyle der:

Bu nefsine değer verme, değerli olur can,

Bilgi bey olur bak, akıl olur han (Yûsuf Has Hâcib, 2019, 414).

İnsan, nefsinin yönlendirmesine tabi olduğunda kendi iç dünyasını kirletme riskiyle karşı karşıya kalır. Bu durum bireyin nefsine esir düşmesine ve nihayetinde derin bir pişmanlığa sürüklenmesine yol açar. Oysa aklın denetiminde elde edilen bilgi anlam kazanır ve değerli hâle gelir. Bu bağlamda akıl, tüm bilişsel süreçlerin ve anlam üretiminin temel kaynağı konumundadır. Aklın rehberliği olmadan bilgi, salt bir veri yığını olmaktan öteye geçemez; anlamlı ve yönlendirici bir içeriğe de kavuşamaz. Bu kapsamda Mâtürîdî ile Yûsuf Has Hâcib'in sorumluluk ve rehberlik açısından akli merkeze koydukları ve paralel düşündükleri söylenebilir.

Bu hâli bilir de akıllı kişi,

Nasıl uyur huzurla, nasıl yer aşır (Yûsuf Has Hâcib, 2019, 421)?

Uyku ve yeme içme insanın en öncelikli ihtiyaçları olsa da aklına uygun gelmeyen bir durumla karşılaştığında akıllı onu uyku ve yeme içmeden alıkoyar. Zira yanlış yoldadır ve onun düştüğü yanlış kendisine hatırlatan da doğruyu yanlıştan ayırma gücüne sahip olan akıldır. Bu bağlamda akıl yalnızca bireyin doğru yolda ilerlemesini sağlamakla kalmaz, aynı zamanda çevresindeki yanlış yönelimleri de tespit edebilme özelliğine sahiptir. Nitekim akıl sahibi bir kişi, başkasının hatalı bir yolda olduğunu fark ettiğinde bundan rahatsızlık duyar. Çünkü akıl, yalnızca bireysel doğruluğu değil, toplumsal sorumluluğu da hatırlatmayı üstlenir. Başka bir beytinde o şöyle der:

İnsan için akıl ve bilgi ne iyi şeydir,

Aklı olduğu için danışmanlığa atanır (Yûsuf Has Hâcib, 2019, 179).

Akıl ve bilgi insan için son derece değerlidir. Ancak akıl gerek duyudan gerekse haberden gelen tüm bilgi süreçlerinin temelini oluşturan, onları denetleyip insana rehberlik eden asıl unsurdur. Bu açıdan akıl, sadece bir düşünme aracı değil, aynı zamanda insanın en güvenilir becerisidir. Bu becerisini kullanabilen insan, tabiatındaki onu farklı kılan bu özelliği sayesinde başkalarının da kendisine danıştığı üstün bir konum elde eder.

2. Akıl Sorumluluğun Kaynağıdır

İnsanlara iyiyi ve kötüyü, doğruyu ve yanlış ayırt edebilme yeteneği kazandırmak için Allah akıl vermiştir. Bu bağlamda akıl insanları diğer yaratılmışlardan üstün kılan bir özellik olarak öne çıkmaktadır. Mâtürîdî aklın sorumluluk açısından muhatap alınabilmesi için yeterli olgunluğa ulaşması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu nedenle Allah yalnızca aklını kullanabilen ve olgunlaşmış insanı muhatap alır (Mâtürîdî, 2005, 4/353; 2020, 4/356).

İnsanın akıl sahibi olması nedeniyle sorumlu tutulması aklın iyiyi kötüden ayırt edebilmesi nedeniyle. Allah'ın insana verdiği bu yetenek insanı kötüyü iyiye, yerilmeyi hak eden övülmeyi hak edene tercih etme imkanına da kavuşturduğu için bütün bunların sorumluluğu da insana yüklenmiştir (Mâtürîdî, 2003, 351; 2002, 282). Bu sorumluluğun kapsamında insanın kendisine verilen nimetler ve belalar türünden ne varsa hepsini gerektiği gibi değerlendirip iyi yönde karar vermesi bulunmaktadır (Mâtürîdî, 2003, 266; 2002, 216). Dolayısıyla insanın aklının kavrayabileceği her durumdan sorumlu olduğu söylenebilir. Bu sorumluluğu üstlenen insanın değerli oluşu aklını doğru ve etkin şekilde kullanabilme yeteneği ile ilişkilidir. Bu durum insana boşuna değer verilmediğini gösteren önemli bir işaretir.

Bu hususta Yûsuf Has Hâcib eserinde benzer düşüncelere yer vermektedir:

İnsanların çok seçkin ve akıllısını bul,

Halk içinde onu büyük ve yetkili kıl,

Hangi işe önyak olduysa akıl,

O iş başarıldı, çok sınıadım bunu.

Hangi iş için bilge kullandıysa bilgisini,

Ona ulaştı, tuttu, değdirdi elini.

Hangi işe akıl ve bilgiyle başlanırsa,

O iş ilerler, eğer kişi yaparsa (Yusuf Has Hâcib, 2019, 221).

Yûsuf Has Hâcib’e göre aklını etkin kullanan birisi, insanlar arasında en seçkin konumda olur. Ayrıca toplumun idaresinin böyle bir bireye verilmesi gerekir. Ne tür iş olursa olsun, eğer akıl sürecin merkezine yerleştirilirse o işin başarıya ulaşması mümkün olur. Ona göre aklını kullanan kişi kendisini bilgiyle donatır, bilge bir kimliğe bürünür ve her işte başarıyı elde edebilir. Akıl, elde ettiği bilgiyi kendi süzgecinden geçirerek doğruya ulaşır ve bu sayede ilgili alanda diğerlerinden daha ileri bir noktaya varır.

Buna inanmazsan gör Nûşinrevân’ı,

Akıl gözüyle aydınlattı cihanı,

Yasayı doğru yürüttü, zenginleşti halkı,

İyi zamanda adını iyi kıldı (Yûsuf Has Hâcib, 2019, 54).

Yûsuf Has Hâcib, Sâsânî İmparatorluğunun önemli hükümdarlarından “Nûşinrevânı Adil” olarak tanınan şahsiyetten bahsederken, onun âkil bir kişi olduğuna vurgu yapar ve bu niteliği sayesinde dünyayı nasıl yönettiğini anlatır. Onun yasayı adaletle uygulamasını, toplumunun refah düzeyini arttırmasını ve hükümdarlığı döneminde halkına huzurlu ve erdemli bir çağ yaşatmasını, aklını etkin ve yerinde kullanmasına bağlar.

Bir deli birini vurup öldürse bile,

Zulüm yok ona, hem verilmez ceza.

Neden dersen, o akılsızdır,

Akılsız kişiler boşlukta durur.

Bu değer ve saygı akla verilir,

Akılsız kişi bir avuç çamur gibidir (Yûsuf Has Hâcib, 2019, 54).

“Deli” kavramı, genellikle akıl sağlığından yoksun bireyleri tanımlamak için kullanılır. Bu özelliğe sahip kişilerin davranışları toplum tarafından sağlıklı akla sahip insanlarla eşit ölçülerde değerlendirilmez. Hukukî ve dinî sistemlerde de aklın yokluğu, bireyin sorumluluğunu ortadan kaldıran temel bir unsurdur. Bu bağlamda akılsız kimselerin davranışları anlam ve değer bakımından yetersiz kabul edilir. Zira anlam, değer ve saygı yalnızca akıl sahibi bireyler üzerinden şekillenir. Aklın bulunmadığı yerde ne etik sorumluluktan ne de toplumsal itibardan söz edilir. Dolayısıyla akıl, insana değer kazandıran ve onu sorumlu kılan en temel yetidir.

3. Akıl İnsana Üstünlükler Sağlar

Mâtürîdî, aklın kapsamlı bir tanımını yapmasa da ona atfettiği işlevler aracılığıyla akla dair önemli bir çerçeve sunmaktadır. Ona göre akıl, öncelikle faydalı ile zararlıyı birbirinden ayırma yetisine sahiptir. (Mâtürîdî, 2005, 17/207; 2020, 17/171). Bununla birlikte duyular ve güvenilir haber yoluyla elde edilen bilgileri değerlendirme becerisi de aklın temel işlevleri arasında yer alır (Şık, 2014, 56). Mâtürîdî’ye göre akıl, bazı

şeylerin iyi ya da kötü oluşunu kavrayabilir. Ayrıca Allah'ı ve müteşâbihattan sayılan ayetlerini anlamada da etkili bir araçtır. Bu yetiler sayesinde insan, diğer varlıklar üzerinde hüküm kurabilme imkânına sahip olur (Mâtürîdî, 2005, 17/114-115; 2020, 17/129). Aynı zamanda akıl, bireyin nefsine uyarak dünya hayatının geçici cazibesine kapılmasını engelleyici bir rol üstlenir. Bütün bu yönleriyle akıl, Allah'ın insana bu dünyada lütfettiği en büyük nimetlerden biri olarak değerlendirilir.

Bu düşünce yapısının Hâcib'in şu beyitlerinde de ele alındığı söylenebilir:

Allah kime verirse akıl, anlayış ve bilgi,

Bütün arzularına ulaşır onun eli (Yûsuf Has Hâcib, 2019, 125).

O, eserinin bu beytinde insana akıl, anlayış ve bilginin Allah tarafından verildiğini ve bireyin ancak bu üçlü vasıtasıyla mutluluğa erişebileceğini ifade etmektedir. Ancak burada dikkat çeken husus, Hâcib'in akıllı ilk sıraya yerleştirerek anlayış ve bilginin aklın birer ürünü olduğuna işaret etmesidir. Bu yaklaşım, akıl olmaksızın anlayış ve bilginin varlık kazanamayacağı sonucunu doğurur. Nitekim Hâcib'e göre akıl sayesinde hem anlayış hem de bilgi bireyin tüm arzularına ulaşmasına, dolayısıyla mutluluğa erişmesine aracılık eder. Bu bağlamda Yûsuf Has Hâcib'in akıllı her şeyin önünde tutan bir düşünce sistemine sahip olduğu görülmektedir.

Yûsuf Has Hâcib eserinde akılla birlikte “kut” kavramına da değinmektedir:

Bu kut kime gelirse yaraşır,

Akıllı insanla kut tümünden bağdaşır (Yûsuf Has Hâcib, 2019, 158).

Bu beyitte “kut” kavramının kalıcı olmayan, akıl ve alçakgönüllülükle gelen, kibirle bağdaşmayan, kişinin işlerinde başarı ve saygınlık getiren manevi bir güç, bereket ya da talih olarak anlaşıldığı söylenebilir. Bir diğer beyitte ise;

Bilgisize de kut gelir yanaşır,

Ama bilgiliyle kökten anlaşır (Yûsuf Has Hâcib, 2019, 158)

denilerek kutun rastgele her insana uğrayabileceği, ama akıl, bilgi ve erdemle kalıcı hale geldiği vurgulanır. Burada bir kimseye kutun ulaşmasının yalnızca şansa bağlı olmadığı, onu elde edebilmek için aynı zamanda erdemli yaşam, akıl ve bilgelikle uyum içinde olma gibi gerekliliklerin de olduğundan söz edilmektedir.

Türk düşünce tarihinde kut kavramına farklı anlamlar yüklendiği bilinmektedir. Ancak Yûsuf Has Hâcib bu kavrama ilişkin doğrudan bir tanımlama yapmasa da eserinde kut, Allah tarafından insana bahşedilen kutsal bir lütuf olarak görülmekte ve bu lütfun gerçek anlamı ile değerinin ancak akıllı ve erdemli bireylerin ellerinde ortaya çıkacağı belirtilmektedir. Eserde geçen beyitlerde kut kavramı genel olarak “mutluluk” ve “devlet” anlamlarıyla yorumlanmaktadır (Yılmaz – Gündoğan – Kayar, 2023, 239). Bu bağlamda kut, Allah'ın bir ihsanı olarak yüksek bir değer ve ulaşılabilen bir üstün nitelik taşımaktadır. *Kutadgu Bilig*'deki şu beyit, bu anlamı açık biçimde ifade etmektedir:

*Tanrı kime inayet ve yardım ederse,
Dünya onun olur ve o kuta kavuşur* (Yûsuf Has Hâcib, 2019, 477).

Kut kavramı ile ilgili bazı çalışmalarda kutun alçakgönüllü ve nefesine hâkim olan bireylere Allah tarafından verilen bir lütuf olduğu vurgulanmaktadır. Eserin ismine bakıldığında da “Kutadgu Bilig” ifadesinin “devlet yönetme bilgisi” anlamına geldiği görülmektedir. Bu bağlamda eserin devlet yöneticilerine rehberlik amacı taşıdığı düşünüldüğünde, kut kavramının kavramsal anlamı “devlet yönetimi” olarak yorumlanabilir (Başer, 2011, 94-95). Ayrıca kutun (devletin) babadan oğula geçen bir unsur olduğu ve bu yapının erdem, bilgi, akıl ve anlayış olmak üzere dört temel unsur üzerine inşa edildiği de belirtilmektedir (Yılmaz, vd., 2023, 219). Dolayısıyla kuta sahip olan kişi, özü sözü bir, dürüst ve güvenilir olmalıdır. Aynı zamanda devleti adaletli bir şekilde yönetme kapasitesine sahip olmalı ve bunun için gerekli vasıfları kendinde taşımalıdır (Demirbilek, 2011, 187).

Sonuç itibarıyla bu nimet akılsız bir kimsenin eline geçtiğinde israf edilir ve anlamını yitirir. Bu durum ise aklın ilahi nimetleri doğru yönlendirme ve koruma konusundaki merkezi rolünü ortaya koymaktadır.

Bir değer beyitte Yûsuf Has Hâcib şöyle der:

*Aklı atayan kuşkusuz Allah,
Akıldan alır insan, bin türlü iyi payı.
İnsanın büyüğü akıllı kişi,
Akılla gelir insana bin erdemin başı* (Yûsuf Has Hâcib, 2019, 166).

Bu dizelerde akıl, insana kendi çabasıyla değil, Allah tarafından verilen bir nimet olarak anlatılır. Yani aklın kaynağının Allah olduğu düşüncesi ortaya konulur. İnsanın hayatındaki iyiliklerin kaynağı olarak da akıl gösterilir. Akıllı olan kişi doğru kararlar verir, başkalarına faydalı olur ve iyiyle kötüyü ayırabilir. Bunun yanı sıra gerçek büyüklüğün soy, zenginlik, fiziksel güçte değil akılda olduğu vurgulanır; tüm erdemlerin temelini akıldan geçtiği ifade edilir. Bu çıkarımlar Mâtürîdî’nin aklın insana Allah tarafından bahşedilmiş bir nimet olduğu, ona akıl sayesinde varlıkları yönetme konumu sağladığı vs. düşünceleriyle uyumludur.

Başka bir beyitte akıldan şu şekilde söz edilir:

*Akıllı olmanın yararı çoktur,
Bütün iyiliklerde aklın payı vardır.
Akılsız kişi yemişsiz bir ağaç,
Yemişsiz ağacı ne yapsın aç.
Ancak akıllı elde eder her iki dünyayı,
Ancak soylu insan alır akıllı adını.
Akıllı ve bilgili insan insandır,
İnsanların seçkini ve halkın başıdır* (Yusuf Has Hâcib, 2019, 210).

Beyitlerde akıl ve bilginin hayatın her alanında büyük bir değer taşıdığı belirtilerek, akılsız birey, meyve vermeyen bir ağaca benzetilmekte ve faydasızlığına dikkat çekilmektedir. Zira akılsız kişi kendisine de çevresine de yarar sağlayamaz

ve nihayetinde mahrumiyet içinde kalır. Buna karşılık akıllı insan hem bu dünyada hem de ahirette başarıya ulaşır. Akıl ve bilgi sahibi kimseler toplumun seçkinleri ve doğal liderleri olarak tanımlanır. Beyitte akıllı ve bilgili olmanın insanı gerçek anlamda ‘insan’ kıldığı ve toplumu yönlendiren bireylerin bu niteliklere sahip olanlar arasından çıktığı ifade edilmekte; bütün iyiliklerin akıldan kaynaklandığı, aklını kullananların ihtiyaç sahiplerine de yardımcı olduğu vurgulanmaktadır. Bu dizelerde halkı yönetme işinin de aklını kullananlarca yapıldığına değinilmesi, yöneticilerin halkı yönetme yanında onların yeme içme, barınma gibi başta fiziki olmak üzere her türlü ihtiyaçlarını gidermekten de sorumlu olduğunun vurgulanması anlamlıdır.

Başka bir yerde Yûsuf Has Hâcib;

Ey büyük bilge, dileğim söyleşmek,

Bilgi ve akıldan söz etmek.

Akıl karanlık gecede meşale gibidir,

Bilgi seni aydınlatan ışıktır,

İnsan akılla değer bulur, yücelir,

Bu ikisiyle saygınlık kazanır (Yûsuf Has Hâcib, 2019, 53)

demektedir. Buna göre en yüce bilge, bilgi ve akıl sahibi olandır. Akıl karanlık bir gecede yol gösteren bir meşale gibidir. Bilgi insanı aydınlatan bir ışık gibidir. İnsan aklı sayesinde değer kazanır ve yücelir. Akıl ve bilgiyle donandığı takdirde bireyler hem toplum nezdinde saygınlık elde eder hem de düşünce derinliği kazanırlar.

O başka bir yerde şöyle der:

Yüz binlerce erdem var övgüye değer,

Akılla yapıldığı için övülürler.

Aklın azını azımsama, yararı çok,

Bilginin azını azımsama, değeri çok (Yûsuf has Hâcib, 2019, 55).

Akıl az miktarda bile olsa insana değer katan bir özelliktir; zira sınırlı düzeydeki akıl dahi önemli faydalar sağlayabilir. Benzer şekilde bilgi miktar olarak az olsa bile büyük bir değere sahip olabilir. Yûsuf Has Hâcib, aklın önemine dikkat çekerken aynı zamanda aklın bir ürünü olan bilginin kıymetini de vurgulamaktadır. Bu bağlamda akıl ve bilgi arasındaki karşılıklı ilişkiye işaret etmekte; bilginin anlam ve işlevinin aklın rehberliğinde şekillendiğini ifade etmektedir.

Başka bir yerde şöyle bir ifade geçer:

Akıl sana yeminli bir arkadaştır,

Bilgi sana içten bir kardeştir (Yûsuf Has Hâcib, 2019, 55).

Burada da akıl insanın sadık, güvenilir ve vazgeçilmez bir yol arkadaşı olarak tanımlanır. Yukarıda her iki düşünürün de aklın insanın fitratına yerleştirilmiş bir özellik olduğuna dikkat çektiğine değinilmişti. Dolayısıyla “yeminli” sözcüğüyle yine insanla aklın ayrılmaz birlikteliğinin ifade edilmesi bu gerçeğin bir yansımasıdır denilebilir.

Yûsuf Has Hâcib aklın insana sağladığı üstünlüklere dair şöyle der:

*Düzenleyici Allah'ım dirlik verdi,
Bariştırdı, düzenledi ve düzeltti.
Bundan sonra söz ettim insanlıktan,
Değeri gelir bilgi, akıl ve anlayıştan* (Yûsuf Has Hâcib, 2019, 43).

Dizelerde belirtildiği üzere akıl; zihinsel canlılığı, diriliği ve bireyin düşünsel üretkenliğini temsil etmektedir. Bu bağlamda dirilik kavramı akılla özdeşleştirilebilir. Yüce Allah, evrendeki tüm varlıkları belirli bir düzen ve hikmet çerçevesinde yaratmış, her şeyi yerli yerince tesis etmiştir. Bu ilahi düzen insanın yararına sunulmuştur. İnsana ise bu düzeni koruma sorumluluğu, aklını kullanmak suretiyle bilgi edinmesi ve edindiği bilgileri anlamlandırması yoluyla verilmiştir. Dolayısıyla insan, akıl nimeti sayesinde hem yaratılış düzenini kavrayabilir hem de bu düzenin devamlılığını sağlayabilir.

Başka bir beytinde bu gerçeği şu şekilde ifade etmektedir:

*Akıl açıklar bak, bilgi bildirir,
Dünyanın dönek tavrını sana aktarır* (Yûsuf Has Hâcib, 2019, 61).

Bilgi, akıl aracılığıyla anlamlandırılır ve içeriğindeki derinlikler bu yolla açığa çıkarılır. Akıl olayları çözümleme, neden-sonuç ilişkileri kurma ve derinlemesine anlama yetisi olarak tanımlanır. Bu bağlamda akıl, yalnızca yüzeysel bilgiyi değil, bilginin arka planını ve hakikatini ortaya koyan bir araç konumundadır. Bilgi ise burada daha çok veri aktarımı ya da nesnel gerçeklerin iletimi bağlamında ele alınmaktadır. Yani bilgi gerçekleri sunar; ancak bu gerçeklere anlam kazandıran unsur akıldır. Dünya hayatının değişken, güvenilmez ve geçici yapısı hem bilgiyle hem de akılla kavranabilir. Ancak bu geçici doğanın mahiyetini idrak etmek ve ona yönelik bilinçli bir tutum geliştirebilmek esasen aklın açıklayıcı gücüyle mümkündür.

4. İstişare Akılların Dayanışmasıdır

Mâtürîdî, birden fazla insanın aklının birleşmesinin daha isabetli ve faydalı sonuçlar doğuracağı görüşündedir. Bu hususta Kur'an'da işlerin aralarında danışma yoluyla halledilmesi gerektiği vurgulanmaktadır (Yüce Kur'an ve Açıklamalı-Yorumlu Meali, 2024, eş-Şûrâ 42/28). Başka bir ayette ise bazı işlerin danışarak yapılmasının önemi belirtilerek (Âl-i İmrân 3/159), işlerin istişare yoluyla yürütülmesi gerektiği ifade edilmekte, Neml Sûresi'nin 30-33. ayetlerinde ise istişarenin nasıl yapılması gerektiğine dair önemli örnekler sunulmaktadır. İstişare, farklı akılların birleşmesi anlamına gelmektedir. Akıllar birleştiğinde, tek bir kişinin düşüncesine dayanmak yerine doğruya daha hızlı ve kesin şekilde ulaşılması mümkün olur. Mâtürîdî, istişare edenin zarara uğramayacağını da belirtir. Önemli meselelerde önceki peygamberlerin toplumun ileri gelenleriyle istişarede bulunduğunu hatırlatır (Mâtürîdî, 2005, 2/137; 2020, 2/159).

Yûsuf Has Hâcib'in şu dizelerinde de bunun örneklerini görmek mümkündür:

*Dünyadaki diğer seçkin beyler,
Akıllı ve bilgili, yanına geldiler* (Yûsuf Has Hâcib, 2019, 62).

Yûsuf Has Hâcib, bir yönetici veya liderin, danışmanları ya da aklını kullanan kimselerle bir araya gelerek ortak akıl ve bilgi paylaşımı yaptığı durumlardan söz etmekte, kararların akıl ve bilgi temelinde istişare sonucunda alındığına vurgu yapmaktadır. Başka bir dizesinde;

Akıllı, bilgili, uyumlu bir beymiş,

Yanında erdemli insanları istemiş (Yûsuf Has Hâcib, 2019, 66)

diyerek akıllı her şeyin önünde tutan insanların, toplumda genellikle seçkin ve saygın kişiler olarak kabul edildiğine işaret eder. Bu insanlar çevrelerinde de kendileri gibi düşünen ve akıllı önceleyen insanları görmek isterler. Çünkü bazı işlerin birçok aklın bir araya gelerek yapılmasının doğru olacağı tecrübelerle de bilinmektedir. Zira akıllı kimseler, başkalarını anlayabilen, derinlemesine düşünebilen ve empati kurabilen kişilerdir. Bu nedenle akıllı kişiler, benzer şekilde aklını kullanan insanlarla bir arada bulunmayı tercih ederler.

5. Akıl Denge Unsurudur

Allah, varlık âlemindeki her unsuru belirli bir ölçü ve denge çerçevesinde yaratmıştır. Bu ölçü varlıkların kimi zaman değerli, kimi zaman ise değersiz kılınmasını sağlayan ilahi nizamın bir tezahürüdür. Tüm varlıkların bu ölçü doğrultusunda yaratılmış olması, onların anlamının da ancak bu çerçevede kavranabileceğini göstermektedir.

Bu bağlamda akıl, varlıkların anlamını keşfetme sürecinde temel bir işleve sahiptir. Akıl, hakikate yalnızca bu ilahi ölçüyü esas alarak ulaşabilir. Hakikatin tespitinde akıl kimi zaman doğrudan kendi muhakemesiyle, kimi zaman vahiy ve duyu verileri aracılığıyla, kimi zaman da farklı bilişsel yetiler ve edinimlerle hareket eder. Kur'an'da yer alan “*O gökyüzünü yükseltti ve evreni bir ölçüye göre yarattı.*” (er-Rahmân 55/7) ayeti Allah'ın yaratma fiilinde kusursuz bir ölçü ve dengeyi esas aldığını açıkça ortaya koymaktadır. Bu da insanın yaratılanı anlayabilmesi için o varlıkta tecelli eden ölçüye ulaşmasını zorunlu kılar.

“*Ey müminler! Biz sizi doğru yola ilettiğimiz gibi, aynı zamanda her türlü aşırılıktan uzak, adaletli ve dengeli bir toplum kıldık...*” (el-Bakara 2/143) ayetinde beyan edildiği doğrultuda Mâtürîdî, aklın her zaman mutedil, aşırılıktan uzak olan orta yolu tercih edeceği kanaatinde. Bu yaklaşım, adalet ve hakkaniyete uygunluk anlayışıyla da doğrudan ilişkilidir. Mâtürîdî'nin burada söz konusu ettiği akıl, pasif ya da durağan bir akıl değil, işlevsel, dinamik ve faal bir akıldır (Özcan, 1993, 58). Ona göre aklın temel görevi, doğruyu yanlıştan ayırt etmektir. İnsan, akıllı sayesinde iyiyi kötüden ayırabilir, diğer canlılar üzerindeki hâkimiyetini tesis edebilir ve yaratılmış varlıkları idare edecek bilgiye ulaşabilir (Alper, 2010, 14).

Mâtürîdî, aklın eğitilebilir, iyi ile kötüyü ayırt edebilir ve duyularla algılananların ötesine geçebilecek bir yetiye sahip olduğunu vurgular. Bu yönüyle aklın bir “mizan” (ölçü) işlevi gördüğünü ifade eder (Mâtürîdî, 2005, 14/257; 2020, 14/383). Nitekim günlük yaşamda karşılaşılan her türlü haksızlık ve adaletsizlik durumlarında aklın bir ölçüm aracı gibi kullanılması, akıl ile mizan arasındaki ilişkiyi ortaya koyar. Bu durum aynı zamanda akla bir hakemlik fonksiyonu yüklendiğinin de göstergesidir.

Benzer bir düşünce Yûsuf Has Hâcib'in *Kutadgu Bilig* adlı eserinde de karşımıza çıkmaktadır. Eserde aklın işlevselliği ile insan hayatındaki yönlendirici, kötülüğe karşı set olma, ölçülü ve dengeli hüküm verme rolüne dair şu beyit dikkat çekicidir:

*Akıl kuşkusuz insan için bir köstektir,
Tavrı doğru ve işi ölçülüdür,
Merhametli Allah seçtiği kulumun,
Tavrını, dilini akılla köstekler (Yûsuf Has Hâcib, 2019, 167).*

Akıl bireyin davranışlarını keyfi bir biçimde sürdürmesini engelleyen bir denetim mekanizması olarak ifade edilmektedir. Bu açıdan bakıldığında akıl bir sınırlandırıcı gibi görünse de aslında insanın faydasına olan bir yönlendirici işlevi üstlenmektedir. Zira akıl, insanın eylemlerini ölçülü ve dengeli bir şekilde gerçekleştirmesini sağlar. İslam düşüncesinde akıl, Allah'ın kulumun aşırılıklardan uzak durmasını ve mutedil bir yaşam sürmesini temin eden bir vasıta olarak görülmektedir. Bu bağlamda akıl yapılacak işlerin, alınacak kararların ve izlenecek yolların ölçüsünü tayin eden temel bir kaynak olarak değerlendirilir. Doğru ile yanlış, iyi ile kötüyü ayırt edebilmek de onunla mümkündür. Bu bakımdan Yûsuf Has Hâcib'in eserlerinde aklın merkezi bir konuma yerleştirildiği, hatta diğer tüm niteliklerin üzerine konularak onlara akıl vasıtasıyla anlam kazandırıldığı ifade edilebilir.

6. Akıl Yaşla Birlikte Zayıflar

Akıl belli bir amaca yönelik ve alemin bir parçası olarak yaratıldığı için insana en gerekli şeylerdendir. Ancak onun varlığı insana tek başına yetmemekte, onu kullanarak sonuna kadar ondan istifade etmek gerekmektedir. Akıllı kullanmak onun sağladığı imkanlardan yararlanmak anlamına gelir. Mâtürîdî, Kur'an'daki "...Allah bunları bildirmektedir ki, aklınızı kullanıp böyle hatalara düşmeyeziniz" (el-En'âm 6/151) ayetinden hareketle Allah'ın akıllı kullanmayı farz kıldığını düşünmektedir (Mâtürîdî, 2005, 2/184; 2020, 2/211). İnsanı seçkin kılan, ona yaratılanları yönetme üstünlüğü veren de akıldır. Doğruyu yanlıştan ayırmak ve her türlü zorlukların üstesinden gelmek için de akıllı kullanmak şarttır.

Fakat buradan onun akla sınırsız bir yetki verdiği, aklın ortaya koyduğu hükmün mutlak doğru olduğunu düşündüğü anlamı çıkarılmamalıdır. Mâtürîdî, aklın öneminden bahsetmekle birlikte onun zaaflarından, yanılabilirliğinden de söz eder. Çünkü *Te'vilât*'ında yer yer aklın yetersiz, aciz kaldığı durumlardan bahseder. Mâtürîdî aklın gelişiminden söz eder ve yaş ilerledikçe zayıflayabileceğini söyler. O İbn Kuteybe'den alıntı yaparak akıllı olgunluğun on sekiz yaştan kırk yaşa kadar süreceğini belirtir. Kırk yaştan sonra ise azalmaya başlayacağını ifade eder. Bu olgunlaşma dönemini Allah'ın kudretini anlayabileceği çağ olarak gösterir (Mâtürîdî, 2005, 8/272; 2020, 8/302; 2005, 13/361; 2020, 13/389). Aklın tam olgunlaşmadığı dönemde insanın birçok hataya düşebileceğini vurgular.

İnsan, aklının ilk dönemlerde olgunlaşmaması, hayatının sonlarına doğru ise işlekliliğinde zaafının belirmesi yanında nefisle mücadele içinde bulunmak zorunda olması nedeniyle aklını kullanmakta zorlanabilir. Mâtürîdî'ye göre Allah'ın emirlerinde sürekli olarak nefsin arzularına uymama çağrısı yapması bu nedenle anlamlıdır. Nefis, lezzetlere ve geçici arzulara yönelme eğiliminde olup, bu eğilim kimi zaman insanın doğru olanı tercih etmesini zorlaştırmaktadır. Mâtürîdî, insanın bu iç çatışmadan kurtulabilmesi için aklını kullanarak nefsin terbiye etmesi gerektiğini savunur. Bu bağlamda insan, bazı şeylerden doğal olarak hoşlanmazken, bazı şeylere karşı ise eğilim göstermektedir. Ancak bu fitrî eğilimlere rağmen insan, aklını kullanmak suretiyle doğru yolu bulabilir (Mâtürîdî, 2005, 12/240-241; 2020, 12/263).

Kutadgu Bilig'de de bu düşüncelere paralel dizeler görmek mümkündür:

Küçük oğlana bak, akıl ulaşacaktır ona,

Yaşı yetmeyince yürümez kalem.

Akıllı insan da yaşlanır; bunar,

Akıl gidince kalem de susar (Yûsuf Has Hâcib, 2019, 54).

İnsan belirli bir gelişim sürecinin sonunda akıl çağına erişir; bu noktada rasyonel düşünme yetisini kazanır. Bu aşamaya ulaşmadan önce birey, elde ettiği bilgileri anlamlandırma ve değerlendirme kapasitesine tam anlamıyla sahip değildir. Ancak aklın olgunlaştığı dönemde bilgi işlenebilir hâle gelir; bu da bireyin özgün düşünceler üretmesini ve bu düşünceleri yazılı metinlere dönüştürmesini mümkün kılar. Ne var ki zaman ilerledikçe yaşlanmayla birlikte zihinsel yetiler zayıflar, akıl etkinliğini yitirir ve bilişsel işlevler azalır. Bu durumda bilgi edinimi güçleşir, yaratıcı düşünce üretimi duraklar. Neticede aklın yitirildiği noktada kalem susar; düşünceler artık satırlara yansıtılamaz hâle gelir.

Mâtürîdî'nin savunduğu düşüncelerle Yûsuf Has Hâcib'in dizelerindeki anlatılanlar arasında benzerlik kurmak güç değildir. Has Hâcib yaş rakamlarını net vermese de belli bir dönemdeki aklın zaafına dikkat çekerek Mâtürîdî ile aynı düşüncüyü paylaşmaktadır.

7. Aklını Kullanan Allah'ı Bulur

Mâtürîdî'nin anlayışında insanın Allah'ın varlığına ve birliğine ulaşabilmesi için sağlıklı çalışan aklını kullanması yeterlidir. Peygamberlerin getirdiği vahiy bilgisi olmadan da insan, aklıyla Allah'ı bulabilir. Ancak insanın sadece akla sahip olması bunun için yeterli değildir. Yani insan tabiatında Allah'ın varlığı bilgisi zorunlu olarak oluşmaz (Mâtürîdî, 2003, 460; 2020, 368). Aklın, sahibi olan insan tarafından kullanılması, kendisine ve dış dünyaya bakarak O'nun varlığıyla ilgili bir sonuca ulaşması gerekir (Mâtürîdî, 2005, 8/352; 2020, 8/391). Aklın kılavuzluğu buna yeterlidir (Mâtürîdî, 2005, 2/41; 2020, 2/55).

Aklın tercihi olmadan imana ulaşmak mümkün değildir. Aklın tercihlerini olumsuz etkileyen unsurlar bulunmaktadır. Yukarıda değindiğimiz gibi aklın tercihlerini etkileyen en önemli unsurlardan biri nefistir. İnsanların bütün gerçekleri görmelerine rağmen iman etmemeleri inatları yüzünden olabileceği gibi zorda kaldıkları için de olabilir. Böylelerinin imanı geçerli değildir. Çünkü akıllarının özgür seçiminden değil, çaresizlikten kaynaklanmaktadır.

Mâtürîdî, cahiliye devri toplumunun aklı kullanmadıkları için imanı ve tevhidi terk ederek putlara tapmaya devam ettiklerini söyler. Onların kendilerine hiçbir fayda sağlamadığını bildikleri halde putlara tapan insanları akılsız olarak ifade eder. Nemrut'a ait olduğu belirtilen "... *Ben de hayat verir; ben de öldürürüm...*" (el-Bakara, 2/258) sözü de akılsızca sarf edilen bir sözdür (Mâtürîdî, 2005, 5/132; 2020, 5/149). Bu yapılanların hiçbir dayanağı yoktur, müşriklerin putlar hakkında hiçbir bilgileri olmadığı halde onlara tapmalarının akılsızlıklarından kaynaklandığı açıktır (Mâtürîdî, 2005, 5/154; 2020, 5/173).

Kur'an'da Allah'a inanmayan ve ilahî emirlere kulak tıkayan insanlar için genelde "ölü" nitelemesi yapılmaktadır. "*Sonuçta ruhu diri olanlar onun uyarılarını dikkate alarak hayat bulurlar, ondan yüz çevirenler ise Allah'ın azab vaadini hak etmiş*

olurlar” (Yâsin, 36/70) ayeti müminleri diri, kafirleri ise ölü olarak isimlendirmiştir. Bu bakımdan Mâtürîdî, Kurân’ın aklını kullanmayanları akılları olmayanlar kategorisinde değerlendirdiğini söyler.

Bu açıdan bakıldığında Yûsuf Has Hâcib’in,

Akılsız ölüdür; akıllı diri (Yûsuf Has Hâcib, 2019, 167)

sözü, Kur’ân’ın bu muhtevasıyla ve Mâtürîdî’nin yaklaşımıyla örtüşmektedir. Kur’an’da bedenlen diri olup da aklın ve ruhen ölü olarak nitelendirilenler, Mâtürîdî tarafından aslında akıl nimetinden faydalanmayan kimseler olarak yorumlanırken, Yûsuf Has Hâcib’in bu yaklaşımı, aklın yalnızca düşünsel değil, aynı zamanda ahlaki ve varoluşsal bir değer taşıdığını vurgulamaktadır. Zira akıl insana fayda sağlamak, onu doğruya yönlendirmek ve yüce gayelere erişirmek amacıyla Allah tarafından verilmiş bir nemettir. Bu nedenle “akıllı diridir” ifadesiyle de aklını etkin şekilde kullanarak kendisine hem de topluma yarar sağlayan insanın kastedilmiş olduğu düşünülebilir.

Mâtürîdî açısından da inkarcılarla beşer olan peygamberler, akli kullanma ve sınanma konusunda eşittirler. Ne var ki peygamber akli kullanarak kendisine vahyedileni anlayabilmekte ve kabul etmekteyken onlar, akıllarını kullanmadıkları için anlamamaktadırlar. Bu davranışları nedeniyle onların akıl yetisinden mahrum olan hayvanlardan farkı yoktur.

Yûsuf Has Hâcib şu beyitinde der ki:

Bilgili, akıllı kişi insandır,

Onun dışındakilerin hepsi hayvan gibidir (Yûsuf Has Hâcib, 2019, 260).

Beşerin insanlık mertebesine ulaşabilmesi için yalnızca bilgiye sahip olması yeterli değildir. Zira bilgi, ancak aklın rehberliğinde anlam kazanır ve işlevsel hâle gelir. Bu bağlamda bilgi akıl ile bütünleştiğinde insanı yüceltir ve onu hem bireysel hem de toplumsal düzeyde olgunlaştırır. Aklını kullanmayan kimselerin hayvanlara benzetilmesi ise mecazî bir söylemdir. Burada amaç, akıl yetisinden yoksun olmanın insanı insanî kemalden uzaklaştıracağına dikkat çekmektir. Dolayısıyla bu benzetme, aklın insan tanımındaki belirleyici rolünü vurgulamak amacıyla yapılmıştır.

8. Akıl Ahiretin Varlığını Kavrır

Mâtürîdî, Allah’ın alemleri bir imtihan için yarattığını ifade eder ve bu durumu âhiretin varlığına bir gerekçe olarak sunar (Mâtürîdî, 2005, 5/368-369; 2020, 5/396-369). Ona göre her insanın yaptığı eylemlerin mutlaka bir karşılığının olması gerekir. Bu bağlamda Mâtürîdî, aklın yalnızca görüneni değil, görünmeyeni de kavrayabileceğini, süreti ve mahiyeti olan varlıkları olduğu gibi, süreti olup mahiyeti bulunmayan ya da hem süreti hem de mahiyeti olmayan nesnelerin gerekçelerini de anlayabileceğini ileri sürer (Mâtürîdî, 2005, 5/383; 2020, 5/409). Dolayısıyla aklın bu yetisi sayesinde âhiretin varlığını da idrak edebileceğini belirtir (Karagöz, 2024, 63). Bu husus Yûsuf Has Hâcib’in eserinde şu şekilde geçmektedir:

*Yüce ol, dingin ol, doğru kişilikle,
Erişsin elin bütün iyiliklere.
Önünde durur bir uzun yol, sefer,
Akıllı bu yol için aızığını iyi hazırlar.
Saray, köşk yaptırma ey kutlu hakan,
Kara yer altında hazır senin evin (Yûsuf Has Hâcib, 2019, 137).*

Yûsuf Has Hâcib, Allah'ın buyruklarına uygun bir yaşam sürmenin, emir ve yasaklara riayet etmenin ve belirlenen iyilikleri yerine getirmenin gerekliliğini vurgulamaktadır. Bu görevlerin ifası için insanın önünde uzun ve zorlu bir yol bulunduğuna dikkat çekmektedir. Bu nedenle insana bu yolculuğa akıllı rehber edinerek başlaması gerektiğini tavsiye etmektedir. Ayrıca dünya malının biriktirilmesinin ahiret gününde anlam ifade etmeyeceğini, insanın en nihayetinde varacağı yerin küçücük bir kara toprak parçası olduğunu belirterek dünyevi hırsların anlamsızlığına ve ahiretin varlığına işaret etmektedir.

Sonuç

Farklı coğrafya, kültür ve düşünceye sahip bölgelerde yetişen âlimlerin akla yükledikleri anlam değişkenlik gösterebilmektedir. Bu farklılık, söz konusu âlimlerin akla attettikleri önemin düzeyinden ve kaleme aldıkları eserlerin içeriğinden açık bir şekilde anlaşılabilmektedir. Türkistan coğrafyasında bugünkü ölçümlerle aralarında yaklaşık bin kilometre mesafe bulunan Semerkant ile Balasagun şehirlerinde ve yaklaşık yüz elli yıl arayla yetişen Mâtürîdî ve Yûsuf Has Hâcib'in akla yükledikleri anlamın karşılaştırılması bu bakımdan önem arz etmektedir.

Mâtürîdî, İslam düşünce tarihinde akılcı yöntemin en sağlam ve tutarlı temsilcilerinden biri olarak öne çıkmaktadır. O, akıllı bilgi edinmede temel bir ilke olarak konumlandırmış; bu konumlandırma aklın sadece kelâmî tartışmalarda değil, insanın hayata dair anlam arayışında bir rehber unsur olarak değerlendirilmesi sonucunu doğurmuştur. Bu ise onu ashâb-ı hadisin çizgisinden, hatta ashâb-ı rey'in bazı kesimlerinden farklı bir noktaya taşımıştır. Zira bu iki ana akımın etkisinde gelişen Sünnî düşüncenin Hanefî kolu içinde bile Buhârâ ekolünde olduğu gibi kelâm ilmine mesafeli duran, dolayısıyla da dinde akla vahyi anlamının ötesinde bir rol yüklemeyen yaklaşımlar bulunmaktadır. Bu yaklaşımı benimseyen Ebû'l-Usr el-Pezdevî ve Serâhsî gibi âlimlerin kelâm eserlerinin olmayışı, diğer eserlerinde Mâtürîdî'nin görüşlerine yok denecek kadar az yer vermeleri, Mâtürîdî'nin çizgisinin özel bir konumda olduğunu ve dikkatli takip edilmesi gerektiğini göstermektedir. Mâtürîdî'nin düşünce sistemi, nas ve akıl arasındaki ilişkiyi çatışmacı değil tamamlayıcı bir zeminde kurarak vahyin anlaşılmasında aklın rehberliğini merkeze almış ve bu yönüyle İslam'ın rasyonel temeller üzerine inşa edilebileceğini göstermiştir.

Bu yaklaşım tarzı yalnızca kelim alanında değil, aynı zamanda Türk-İslam kültürünün düşünce temellerinde de etkili olmuş ve sonraki düşünürler üzerinde derin izler bıraktığı görülmüştür. Yûsuf Has Hâcib'in *Kutadgu Bilig* adlı eserine Mâtürîdî'nin düşünce sisteminin etkisi ve önemli izleri yansımıştır. Hâcib'in akıllı sadece bireysel gelişim için değil, devletin yönetimi, toplumun düzeni ve sosyal adaletin sağlanması için de vazgeçilmez bir araç olarak sunması, Mâtürîdî'nin akılcı düşüncesinin nasıl bir kültürel süreklilik oluşturduğunu açıkça göstermektedir. Hâcib'in ifadeleri sadece

ahlaki bir öğüt vermekle kalmayıp aynı zamanda toplumun bilgiyle, adaletle ve akılla inşa edilmesi gerektiğine dair sistemli bir yaklaşımı ortaya koymaktadır.

Her iki düşünürün ortak noktası, akılı durağan ve değişmez bir yeti olarak değil, zamanla gelişebilen, eğitilebilen, irade ile yönlendirilebilen dinamik bir unsur olarak görmeleridir. Bu anlayış insanın sorumluluk bilincini, adalet duygusunu ve toplumsal görevlerini daha tutarlı bir şekilde yerine getirmesini sağlamaktadır. Aklın bu yönü sadece insanın değil, toplumun gelişmesinde de temel bir role sahiptir. Aklın bireysel ve toplumsal düzlemde taşıdığı bu işlevsellik, onu salt teorik bir unsur olmaktan çıkarıp hayatın tüm alanlarında belirleyici bir faktör haline getirmiştir.

Günümüz açısından bakıldığında Mâtürîdî ve Yûsuf Has Hâcib'in ortaya koyduğu akıl merkezli düşünce sistemi hala önemini korumaktadır. Günümüzde insanların eleştirel düşünme, değer üretme, hakikat arayışı ve toplumsal sorumluluk gibi alanlarda yaşadığı sorunlar göz önüne alındığında, bu iki düşünürün fikirleri önemli bir çözüm kaynağı olarak değerlendirilebilir. Çünkü onların ortaya attığı bu model, bilgiye ulaşmak için akılı merkeze alan, ahlaki temel değer olarak gören ve insanın toplum içerisindeki yerini sorumluluk bilinciyle belirleyen bir anlayışa dayanmaktadır. Genel olarak Mâtürîdî'nin düşünce mirasının Türk-İslam düşünce geleneği üzerindeki etkilerini ortaya koyarken, bu mirasın Yûsuf Has Hâcib'de daha geniş bir kültürel ve felsefi bütünlüğe dönüştüğü görülmüştür. Zira Mâtürîdî ile başlayan bu rasyonel ve ahlaki çizgi, Yûsuf Has Hâcib ile edebî ve siyasal bir karakter kazanmış, bu iki düşünür aracılığıyla akıl, insanın iç dünyasında ve toplumsal yapıların inşasında merkezi bir unsur olarak konumlanmıştır.

Sonuç olarak iki düşünürün akılcı yaklaşımı, yalnızca tarihi bir düşünceyle sınırlı kalmayıp, akıl-bilgi ilişkisi sonucunda insanın dünyada ve ahiretteki mutluluğa ulaşmasında da etkin bir yer edinmiştir. Bu nedenle Mâtürîdî ve Yûsuf Has Hâcib'in düşünceleri, sadece geçmişin değil, bugünün de ihtiyaçlarına cevap verebilecek güçte, köklü ve evrensel yaklaşımlar sunmaktadır.

Kaynaklar

- Abdullah Yılmaz, Hakan Gökhan Gündoğdu, Talat Kayalar, “Kutadgu Bilig’de Devlet, Toplum ve Yönetim Anlayışı”. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (2023), 232-246. <https://doi.org/10.51290/dpusbe.1337992>
- Alper, Hülya. “İmam Mâtürîdî’de Akıl-Vahiy İlişkisi, Aklın Önceliği ve Vahyin Gerekliliği”. *Milel ve Nihal, İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 7/2 (2010), 7-29.
- Başer, Said. *Kutadgu Bilig’de Kut ve Töre*. İstanbul: İrfan Yayınları, 2011.
- Çakan, Varis. “Yûsuf Has Hâcib’in Türk Düşünce Tarihindeki Yeri”. *Uluslararası Avrasya Eğitim ve Kültür Dergisi*, 2 (Nisan 2017), 42-47. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ijoeec/issue/33670/373327>
- Demirbilek, Salih. “Türklerde Kut Kavramı (Kutadgu Bilig Merkezli)”. *Doğumunun 990. Yılında Yûsuf Has Hâcib ve Eseri Kutadgu Bilig Bildirileri*, (26-27 Ekim 2009). 181-197. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları 2011.
- İnan, Abdülkadir. *Makaleler ve İncelemeler*. 2 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. 7 /51, 1998.
- Kalberdiev, Abdilaziz. *Kırgızların Dünya Tanımında Allah Anlayışı*. Oş: Türkiye Diyanet Vakfı ve OşMÜ İlahiyat Fakültesi İlmî Eserleri 1, 2013.
- Karagöz, Nail. *Mâtürîdî’nin Akılcılığı*. Ankara: Berkan Yayınevi, 2024.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semrîkandî. *Kitâbü’l-Tevhîd Tercümesi*. Çev. Bekir Topaloğlu. Ankara: İSAM Yayınları, 2002.

- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semrkandî. *Kitâbü'l-Tevhîd*. Thk. Bekir Topaloğlu. Ankara: İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Yayınları, 2003.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed es-Semerkandî. *Te'vilâtü'l-Kur'an*. İstanbul: Mizan Yayınları, 2005.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed es-Semerkandî. *Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi*. 8, ed. Yusuf Şevki Yavuz, çev. Yunus Vehbi Yavuz, İstanbul: Ümraniye Belediye Başkanlığı, 2020.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed es-Semerkandî. *Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi*. 10, ed. Yusuf Şevki Yavuz, çev. Mehmet Erdoğan, İstanbul: Ümraniye Belediye Başkanlığı, 2020.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed es-Semerkandî. *Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi*. 2, 4, 5, 7, 12, 13, 14, ed. Yusuf Şevki Yavuz, çev. Kemal Sandıkçı, İstanbul: Ümraniye Belediye Başkanlığı, 2020.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed es-Semerkandî. *Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi*. 17, ed. Yusuf Şevki Yavuz, çev. Mehmet Erdoğan – Bekir Topaloğlu, İstanbul: Ümraniye Belediye Başkanlığı, 2020.
- Özcan, Hanifi. *Mâtürîdî'de Bilgi Problemi*. İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1993.
- Şık, İsmail. “Mâtürîdî'den Farklılaşan Mâtürîdilik”. *Uluğ Bir Çınar İmam Mâtürîdî Uluslararası Sempozyum Tebliğler Kitabı*. Haz. Ahmet Kartal. Eskişehir: 2014.
- Yusuf Has Hâcib. *Kutadgu Bilig*. Çev. Muzaffer Tunçel, Ankara: Gençlik Spor Yayınları, 2019.
- Yüce Kur'an ve Açıklamalı-Yorumlu Meali, çev. Abdülkadir Şener - Cemal Sofuoğlu – Mustafa Yıldırım. İzmir: Salmat Basım Yayın, 2024.

Extended Abstract

After the acceptance of Islam by the Turks, many concepts emphasised in the Quran, the main source of Islam, entered the agenda of Muslim Turkish thinkers. Reason, one of them, has been on the agenda since the early periods and works have been written on it. Imam Mâtürîdî, one of the two founding elements of the Sunni faith, grew up in Samarkand, one of the scientific centres of Turkistan, and exhibited an extraordinary personality with his unique methodology and view of religion. The fact that he remained outside the Mutazilites in the 10th century A.D. and attached as much importance to reason as they did should be an indicator of his unusualness in his time. In this context, in addition to considering reason as one of the sources of knowledge in religion, he also accepted it as the controller of revelation and knowledge coming from the senses. Mâtürîdî, who referred to the data of reason at every opportunity in the understanding of religion and the explanation of the Qur'an, almost shouted to the Sunni world that reason was an indispensable source of knowledge in religion.

After Mâtürîdî, Yūsuf Has Khājib, who was born in Balasagun, one of the important centres of Turkestan, and died in Kashgar, gave a central place to reason and introduced it as an important characteristic of the ideal man. Although Yūsuf Has Khājib did not deal with reason centred on theology and exegesis like Mâtürîdî, he described the ideal human being in his imagination with the fiction of an abstract state organisation and described reason as the guide of people involved in state administration. While Mâtürîdî analysed the belief issues of the period in Kitāb al-Tawhîd and the Qur'an in Te'wilāt al-Qur'an in the centre of reason and revelation, Yūsuf Has Khājib advised the state rulers to act under the guidance of reason both in state affairs and in their relations with the people in Kutadgu Bilig in verse style. In this context, the authors' approaches to the concept of reason constitute the main subject of the article.

The article is limited to the concept of intellect and aims to reveal the similar aspects of these approaches by discussing the authors' approaches to the concept of intellect from various perspectives. The aim of the article is to reveal how these two authors, who deal with the intellect in different disciplines and styles in the history of Turkish thought, position it in human life and to reveal the similarities, if any, in their approaches to it. In order to achieve this aim,

Māturīdī's Kitāb al-Tawhīd wa Te'wīlāt al-Qurān and Yūsuf Has Khājib's Kutadgu Bilig were scanned. The findings were categorised and the position of reason in human nature, its relation with responsibility, the superiorities it provides to human beings, the necessity of the solidarity of minds, the necessity of the solidarity of minds, the fact that reason is an element of balance, its weakening due to age, and its role in understanding the existence of God and the hereafter were examined.

In the preparation of the article, mostly the document scanning method was used and the findings obtained were evaluated through textual analysis, classification, comparison and interpretation. As a result, it is seen that Māturīdī and Yūsuf Has Khājib's approaches to reason, which are gathered under certain headings, are largely similar.